

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – 90

Микола Сулима

ДРАМАТИЧНА ДОЛЯ АКАДЕМІЧНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Сьогодні ми відзначаємо 90-ліття з дня заснування Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (інші назви – Інститут Тараса Шевченка, науково-дослідний інститут Тараса Шевченка, Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка).

2018-го року виповниться сто років Національній академії наук України (інші назви – УАН – ВУАН – АН УРСР).

І літературознавці, й усі науковці цілком заслужено говоритимуть про досягнення, про епохальні відкриття, про свій внесок у розвій вітчизняної та світової науки.

Проте варто сказати і про випробування, які випали на долю наших учених, покликаних служити істині, збагнути сенс буття, налаштованих на нові винаходи, що полегшать життя людини, задивлених у космічні глибини.

Ейфорія після підписання закону про заснування Української академії наук (14 листопада 1918 р.) тривала зовсім недовго. 21 січня 1921 р. Раднарком УСРР ухвалив постанову “Про Українську Академію наук”, яка кардинально вплинула на життя цієї установи. Серед наслідків документа – знищення Українського наукового товариства, скорочення штатів, нескінченні ревізії діяльності академії. До того ж їхніми членами були такі недоучки, як Леонід Левитський, який 1926 р. закінчив Київський медичний інститут, обіймаючи в ньому (sic!) посаду ректора, в Академії ж наук він був повноважним представником Наркомосу із правом рекомендувати будь-якого вченого навіть на посаду Президента АН. Це він 26 січня 1922 р. доповідав наркомові освіти Григорію Гринькові: “На мій, поки що поверховий, погляд, в Академії утворилася така атмосфера, панують такі традиції (цілковита схоластика), що, мабуть, скорочення штатів нічого не pomoже, – треба зовсім зачинити цю установу й розгалузити її на науково-дослідні катедри з безпосередньою підлеглистю Всеукраїнському вченому комітетові. При такій маніпуляції, безсумнівно, відсіється безліч тих елементів, котрі прилипли до Академії, не маючи по суті нічого спільного з нею. Я певен в тому, що й частину академіків доведеться зсадити з їх стільців, за невідповідністю їх званню академіків. Серйозної ділової праці, яка нам дуже зараз була б потрібна, в Академії немає <...>. Дуже жалко, що в нашу комісію встряв Кримський, при якому неможливо робити висновки по суті справи...”¹.

Якщо говорити про академічне літературознавство, то виходить, що інспектор Наркомосу, не маючи вищої освіти, оцінював здобутки академіків Д. Багалія, А. Кримського, С. Єфремова, М. Петрова, М. Сумцова, В. Перетца. Серед їхніх досягнень та напрацювань їхніх учнів і послідовників, які вийшли якраз тоді, коли Л. Левицький здобував вищу освіту, – серія “Пам’ятки українського

¹Ці та інші факти й документи, згадані тут, почерпнуто з кн.: Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – Т.2. – Дрогобич: Коло, 2013.

письменства”, “Матеріали для історії книжної справи на Україні XVI – XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків” та “Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI – поч. XIX в.” (обидві – 1924) Хв. Тітова, праця В. Перетца “Слово о полку Ігоревім. Пам’ятка феодальної України-Руси XII віку. Вступ. Текст. Коментар” (1926), багатотомна “Історія української літератури” М. Грушевського, “Драма українська. I. Старовинний театр український” В. Резанова (1926 – 1929), праці С. Богуславського, Н. Кістяківської, С. Гаєвського, Д. Абрамовича, О. Назаревського та ін.

Пропозиції таких пильних службовців були враховані 1930 р. Радянська влада вирішила не лише “зсадити зі стільців” академіків, а й посадити їх на лаву підсудних: “любителі” Т. Г. Шевченка 9 березня 1930 р. розпочали процес т. зв. СВУ (“Спілки визволення України”). Ще один контролер діяльності ВУАН, Михайло Наваловський, на загальних зборах співробітників ВУАН заявив, що “історично-філологічний відділ ВУАН до 1929 р. був гніздом СВУ”. Свій голос 1931 р. приєднав і А. Артемський-Коваленко, секретар комісії науково-культурної пропаганди та комуністичного осередку ВУАН, який узявся викривати “буржуазну й фашистську суть наукової й політичної діяльності” академіка М. Грушевського (ці налічки, як бачимо, не забулися й у роки незалежності України).

Причетними до т. зв. СВУ було визнано кілька сотень українців з усіх куточків України. Ось лишень імена літературознавців, зачеплених крилом червоного терору: Вол. Герасименко, А. Музичка, Ю. Бойко-Блохин, Олександр Бузинний, Борис Шевельов, Вол. Покальчук, М. Зеров та ін. Не оминуло воно навіть учня Яготинської семилітньої школи В. Гришка – він керував літературним гуртком...

Після процесу “СВУ”, як відомо, розпочалися т. зв. чистки (під час однієї з них 19 липня 1933 р. “перевіряли” Є. Шабліовського).

Наукове життя майже припиняється. Зупинено роботу над Повним зібранням творів Т. Г. Шевченка (1927 р. встиг вийти том, присвячений “Журналу”, а 1929-го – том, що включав епістолярну спадщину, сумна доля спіткала VII і VIII тт.), 1930 р. перестав виходити науковий збірник “За сто літ”, не вийшов I том проекту “Магдебургські грамоти містам Лівобережної України” (1931), знищено другий том корпусу К. Грушевської “Українські народні думи” (1931), збірник “Полуднева Україна” (1931), проект “Українська радянська енциклопедія” (1934), не здійснено видання збірника “Західна Україна” (1931), другого тому Повного видання творів В. Антоновича (1932), “Нарбутівського збірника” (1933), першого тому “Біографічного словника УАН” (1934) та ін.

Після знищення історико-філологічного відділу ВУАН припиняють вивчати давню українську літературу, бо вона є “золотою ниткою”, яка тягнеться від “великокняжої Київської України-Руси через Петра Могилу, батька Хмельницького до Центральної ради, імперіалістичної інтервенції до наших днів” (ці слова належать В. Затонському, наркомові освіти УРСР у 1936 – 1938 рр. і стосуються вони, звісно, т. зв. українки, яка в нього викликає підозри...).

На голову українських письменників та дослідників їхньої творчості посипалися постанови політбюро РКП(б), ЦК КП(б)У, Раднаркому, Президії ВУЦВК та ін. інстанцій із формулюваннями на кшталт “Місцеві осередки “Плугу” можуть виникати тільки там, де є партійні організації, що можуть керувати їхньою роботою” (постанова політбюро ЦК КП(б)У від 10 квітня 1925 р.); “Українська художня література до цього часу видається безпланово. Ця безплановість відбивається і на характері продукції: художня література видається без розбору з передмовами і критикою ідеологічно чужих нам людей (Єфремов, Зеров, Могилянський). В художній літературі нема критики соціальної, є тільки формальна” (постанова політбюро ЦК КП(б)У “Про стан преси на Україні” від 25 серпня 1926 р.); “Українська марксистська критика

повинна поставити своїм завданням, підходячи з класовим соціальним поцінуванням кожного літературного твору, відзначити мистецькі досягнення, до якої б літературної школи не належав той чи інший твір (“Молодняк”, “ВУСПП”, “Плуг”, “УкрЛЕФ”, “Вапліте”, “Неокласики”, група Хвильового, “Марс” та ін.)” (постанова політбюро ЦК КП(б)У від 15 травня 1927 р.); “Об’єднати всіх письменників, що підтримують платформу Радянської влади і прагнуть брати участь в соціалістичному будівництві, в єдину спілку радянських письменників з комуністичною фракцією в ній” (постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р.); “ВУАН повинна посилити вивчення історії класової боротьби на Україні, особливо готування і перемоги пролетарської революції; досліджувати виробничий і соціальний фольклор, фольклор пролетарської революції, вивчати проблеми української літератури, мови, мистецтва; досліджувати проблеми радянського будівництва і права; досліджувати розвиток пролетарської культури нацменшостей України” (постанова Президії ВУЦВК “Про роботу Української Академії наук” від 16 липня 1932 р.). Згодом з’явилися постанови про часописи “Звезда” й “Ленинград” (а їй услід – українська партійна постанова “Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в “Нарисі історії української літератури”, у якій було висунуто ідеологічні звинувачення на адресу Є. Кирилюка та С. Маслова), про кінофільм “Велике життя”, про репертуар драматичних та оперних театрів (усі – 1946 р.), про оперу В. Мураделі “Велика дружба” (1948), “Резолюція XVI з’їзду КП(б)У на звітну доповідь Центрального комітету КП(б) України” від 28 січня 1949 р., де, зокрема, було зазначено: “Мають місце хиби в розвитку літератури й мистецтва. Окремі письменники, художники, композитори та інші працівники культури в своїй творчості відходили від методу соціалістичного реалізму, не відображали в своїх творах величезних перетворень, що відбулися в нашій країні, інколи опинялися в полоні антинародного формалістичного напрямку в літературі й мистецтві, створювали безідейні, порочні твори. У творчості деяких працівників науки, літератури та мистецтва не вижиті до кінця пережитки українського буржуазного націоналізму, безрідного космополітизму та низькопоклонства перед гнилою культурою буржуазного Заходу. Причина цих помилок полягає в забутті окремими творчими працівниками ленінсько-сталінського принципу партійності науки, літератури й мистецтва, в недостатньому оволодінні ними марксистсько-ленінською теорією”.

А ще ж була формула про “національну за формою і соціалістичну за змістом” культуру. І вітання від ЦК КПРС письменницьким з’їздам, як-от 1954 р., де було вказано: “Усе ще серйозно відстає літературна критика і літературознавство, які покликані розробляти багатющу спадщину класики і узагальнювати досвід радянської літератури, сприяти ідейно-художньому зростанню нашої літератури”. Були розмови про міцний зв’язок літератури й мистецтва із життям народу (1957), постанови, що переглядали попередні постанови про опери.

Ці та інші документи вимагали неухильного виконання, дотримання, урахування в подальшій роботі.

В історії Інституту є сторінки, які могли б потрапити до Книги рекордів Гіннеса. Скажімо, 1949 р. у видавництві “Радянська школа” мав вийти перший том у двох частинах “Історії української літератури”, написаної академіками АН УРСР О. Білецьким та Л. Булаховським, членом-кореспондентом АН УРСР С. Масловим, І. Єрьоміним. Це мала бути праця, яка багато в чому випереджала відому “Історію української літератури” Д. Чижевського. Проте її на стадії сигнального примірника зупинила рецензія підлеглого О. Білецького – заступника директора з наукової роботи Давида Колиці, переповнена такими “порадами”: “Очевидно, Інститутіві української літератури АН УРСР та авторам

першого тому, слід спочатку самим собі відповісти на питання про те, який зв'язок і який взаємовплив був між суспільною класовою боротьбою, що, як відомо, так гостро точилася протягом згаданих століть і тими літературними явищами, про які вони з таким холодним об'єктивізмом і закоханістю в формалістичну схоластику, викладають у рецензованій книжці". Була й іще одна рецензія на цю працю – Ісає Табачникова (не перевелися левитські, наваловські та артемовські-коваленки...)...

У першій половині 1970-х рр. уже директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР академік АН УРСР М. Шамота вдався до привселюдного повчання своїх підлеглих В. Дончика, Гр. Сивоконя, Ю. Покальчука та ін., указуючи на ідеологічні помилки в їхніх статтях...

Повертаючись до цих гірких сторінок в історії науково-дослідного закладу, аж ніяк не хочу когось розчулити, примусити нас жаліти. Ми робили свою справу – готували зібрання творів класиків української літератури, писали статті до "Шевченківського словника", який мав стати "Шевченківською енциклопедією", реагували на появу нових імен. Лишень в останні роки наша праця увінчалася шеститомною "Шевченківською енциклопедією", академічним зібранням творів Т. Шевченка у 12-ти томах, додатковими чотирма томами до 50-томного Зібрання творів І. Франка, з'явилося два томи (із чотирьох) опису бібліотеки І. Франка, побачили світ перші томи сорокаторника П. Куліша; зараз ми готуємо семитомну "Франківську енциклопедію", п'ятнадцятитомне зібрання творів Лесі Українки, енциклопедію "Леся Українка", на черзі – багатотомне зібрання творів В. Винниченка; поповнюються рукописні фонди. Інститут ініціював і підтримує серію "Бібліотека українського воїна". Нам є що сказати, нам є що робити. Лише не треба нам заважати.

